

Erdős K. Ottó
info@okoruzenete.hu

ARCOK ÉS TÁJAK

E tanulmányok a legkorábbi hellén gondolkodókról szólnak. Akikről tudunk, s akiket alig-alig ismerünk. De amit tudunk róluk, azt tudatosítanunk kell!

AZ EREDMÉNYTELENSÉG EREDMÉNYE

Eredeti célom az volt, hogy kitekintsek a filozófia Thalész előtti és Milétoszon kívüli kezdeményeire. Egy monográfia bevezető fejezeteiként el is készültem az anyag feldolgozásával. Megnyugodva és elégedetten zártam a szöveget íróasztalom fiókjába, pontosabban, mentettem „pendrive”-omra. Amikor újra elővettem a szöveget, megrémültem számos hiányosságától, idegesítő idegenségétől.

A fő probléma abban van, hogy volt-e ilyen filozófia, és voltak-e ilyen filozófusok? Elve nem hiábavaló erőfeszítés-e arra vállalkozni, hogy a Thalész előtti és Milétoszon kívüli filozófiát megidézzük, képviselőit megszólaltassuk? Talán a kézikönyveknek higgyünk, amikor azt sulykolják, Thalész előtt ismeretlen a filozófia.

A közkeletű kiindulópont inkább hit, mint tény. Mert vannak olyan emlékek, amelyek a legváratlanabb időkből és helyekről bukkannak föl. Ezért, ha nem is a lehetetlenre vállalkoztam, rá kellett jönnöm, hogy a rendelkezésemre álló anyag és a tehetségem egyaránt elégtelen arra, hogy egy többé-kevésbé egységes, meggyőző eredményt produkálhassak a régmúlt korról és alig ismert, de inkább ismeretlennek mondható szereplőiről.

Az adatok szűkösségéből és erőfeszítéseim elégtelenségéből fakadó eredménytelenség felismerése után ismét átgondoltam a lehetőségeket: kidobni vagy felhasználni azt, ami van. Hamarosan elvettem a kész anyag kihajításának egyszerű megoldását. A törlés helyett a tördelést választottam.

Ha nem sikerült szerves egységbe foglalni a filozófia előtti filozofálást, akkor, mint ahogyan az athéni Akropoliszt sem építjük romjaiból újjá, s nem faragunk kezdet a méloszi Aphroditének, engednünk kell a fragmentumokat önmagukban szemlélni. Így is vallani fognak az egészről.

Ne szépítsük a helyzetet: tudatában vagyok, hogy még e megszorítások ellenére is nagyigényű a vállalásom, s hozzá képest kisszerűek a megoldások.

AZ ARCNEÉLKÜLIEK ARCKÉPE

Úgy szokták bemutatni a filozófia kifejlődését, hogy volt Thalész. Arról, hogy Thalész előtt ki alapozta meg filozofálás kibomlását, kevés szó esik, ha egyáltalán esik, legfeljebb Homéroszt és Hésziodoszt említik.¹

De ki volt vagy kik voltak Homérosz és Thalész között? Honnan lépett elő Thalész, s miként volt képes Hellaszban és azon túl ismertségre szert tenni és máig való hatást elérni? Honnan teremték hirtelen elő Thalész értői és tisztelői poliszában és szerte Hellaszban? Kellott, hogy legyen egy szellemi talaj, amelyből Thalész kinőtt, s amelyre vissza tudott hatni!

A korai alkotók nevével és munkásságával alig-alig találkozunk. Bizonyos mértékig ez érthető. Tárgyalásukkal, valljuk be, a filozófiai közéletnek ezekkel a másod- vagy sokadrangú résztvevőivel, megterhelnék a filozófiatörténeteket. Egyre inkább ráébredtem azonban arra, hogy a filozófiai fejlődés számára mégis csak fontossággal bíró, mégpedig alapvető feladatot ellátó szereplők ők. A nagyok az ő vállukon emelkedtek ki a tömegből, az ő tisztos, napszámos munkáikból emelték hatalmas szellemi épületeiket.

Sokszor ezt a nagyok is tudták, időnként, bár fölöttébb ritkán, maguk is elismerték. Platón határozottan állította, Arisztotelész sem tagadta. Semmi bizonyosat nem tudunk a Thalész előtti és jószerivel egészen Szókratészig és Platónig az utána következő filozofálókról sem. A bizonytalan, de valószínű tudást azonban nem tagadhatjuk. A hiányos és bizonytalan elemekből kell kiraknunk a filozófusok életútjának és szellemi arculatának puzzle-tábláját.

A filozófiai fejlődés Thalész előtti és Milétoszon kívüli nekifutásai ugyan rendre megfeneklettek, de léteztek, s gyümölcsözőnek bizonyultak a későbbi filozófiai kibontakozásban. Thalész nem a kezdet, hanem összefoglalás.

Ha megírható a prehoméroszi irodalom története, mint Marót Kátoly állítja,² akkor talán megírható a premilétoszi, a prethalészi filozófia története is, felidézhetőek szereplői is. Arcképük elmosódó árnyképek lesznek.

A TÁJKÉP SZÉLESEBB ÉS SZÍNESEBB

A filozófia nem csupán korának, hanem helyének is gondolása. Úgy szokták bemutatni a filozófia kifejlődését, hogy volt Milétosz. Arról, hogy Milétosz előtt hol alapozták meg a filozófia kibomlását, kevés szó esik, ha egyáltalán esik, legfeljebb Homérosz Ióniáját és Hésziodosz Aszkráját említik.

Melyek azok a Milétoszon kívüli helyek, amelyek a születő filozófia bölcsőjeként szóba jöhetnek? Miért és hogyan változtak a filozofálás centrumai, és hogyan, merre felé sugároztak onnan ki a filozófiai eszmék?

Ilyen helyek jönnek szóba: Kréta, Spárta, Prokonnészosz, Lokrisz, Szamosz. Lehetséges, hogy a keleti végektől a szigeteken és a szárazföldi Hellaszon keresztül a nyugatiakig terjedő hatalmas terület egy-egy számításba vehető poliszra csak világitótoronyként fénylik föl a ma már homályba boruló többi közül. Ezt nehezen lehet megítélni.

Más a helyzet, ha a Milétoszon kívüli poliszok közül azokra vetjük a tekintetünket, amelyekben ugyanakkor lángolt föl a filozófiai gondolkodás, mint Milétoszbán. Kivilágosodik a kép, mert mint mondják, „*a kozmogóniai spekuláció Thalész kora körül a levegőben volt*”.³ Ez azt is jelentheti és jelenti, hogy Thalész nem egyedül indult meg a filozofálás göröngyös útján, hanem többedmagával.

Nemcsak Kis-Ázsiában szökkent száriba a filozófia, hanem a Delphoihoz kötődő, semmire sem becsült és elhanyagolt **bölcsék mozgalmából** szinte egyidejűleg a **szárazföldi** Athénban, a **szigeteken** Szamoszban és az **ióniai** Milétoszbán. Amott a **társadalom**filozófia, itt a **mitologizáló** filozófia, emitt pedig a **természetfilozófia** bontakozott ki.

HEGELTŐL SÁNDORIG

Érthetetlen, hogy Hegel miért nagyolja el „*egy tanítás elterjedésének történetét*”⁴, a kérdésről, lényegében csak a következő megállapítást teszi: „*A görög élet legnagyobb elevenségét Kisázsia tengerpartjain és a görög szigeteken látjuk s azután nyugat felé a görög Itáliában (Nagygörögországban); azt látjuk, hogy e népek körében belső politikai tevékenység és idegen népekkel való érintkezés a viszonyok bonyolultságát és változatosságát hozza létre, amelyben lehorzsolódik a korlátoltság és följé emelkedik az általános. Ez a két pont: Iónia és Nagygörögország az a két színhely, ahol a filozófia történetének ez az első korszaka lejátszódik, mígnem a végén a tulajdonképpeni Görögországban ver gyökeret és lesz otthonossá. Ezek a pontok voltak a korábbi kereskedelem és műveltség székhelyei*”.⁵

Amit Hegel elegánsan indokolt, azt vulgárisan Sándor Pál fejtette ki. A filozófia – mondja – „*Kibontakozásának földrajzi útvonala pontosan követi a társadalom termelőerőinek fejlődésvonalát*.”⁶ A termelőerők fejlődésére felhossa: a kézimunka 600 körül, az 500-as években az emelődaru, a birkanyíró olló jelenik meg, majd a 400-as években kezdik az állati erőt felhasználni a termelésben.⁷ Emelődarú vagy birkanyíró olló legfeljebb csak kabaré szinten hozhatók összefüggésbe a filozófia terjedésével és teljesítményeivel.

Így vagy úgy, de ma sem mondják másképpen: a filozófia létrejött a kereskedelem és a műveltség székhelyeihez kötődik, ahol az élet eleven, bonyolult és változatos volt, a politikai pezsgés, a műveltebb népekkel és a barbárokkal való érintkezés az általánosságra emeli a viszonyokat.⁸

MÁSHONNAN ÉS MÁSHOGYAN

Ezzel szemben azt látjuk, hogy a homéroszi opuszok ugyan Ióniában születtek, ión nyelvjárásban énekelték meg őket, de az „**Íliász**”-ban és az „**Odüsszeia**”-ban peloponnészoszi és attikai elemek is találhatók.⁹ Hésziodosz bár valószínűleg ión származású, de alkotásai a tulajdonképpeni Görögországban születtek.

„Az *Ilias*... nem is Kis-Ázsia földjén keletkezett, hanem a görög anyaország achajai korának terméke. Achilles *thessaliali* hős (valamikor kétségkívül isten) s mondája akkor alakult, mikor Peloponnesosban és északi Görögország nagy részében az achajai törzs volt az uralkodó. Hiszen az istenek lakóhelye, az Olympos is *thessaliali* hegy. Mikor az úgynevezett dór vándorlás idejében, a Kr. e. XI. században, a dór törzs északról délnek terjeszkedett s Peloponnesost is elfoglalta, az akhajai lakosság kivándorolt s kemény harcok után gyarmatokat alapított Kis-Ázsia nyugati partjain. A kivándorlók magukkal vitték valamelyes alakban az *Ilias* achajai mondáját, majd Kis-Ázsiában vívott hosszú és változatos harcaikkal egybeolvasztották és kibővítették. A harczoknak hosszú sorát, melyeket egyes szigetek (Lesbos, Tenedos) s városok ellen folytattak, mind Trójához fűzték, mert Trója vára és Trója ostroma volt a legnevezetesebb. A mythos történeti alakot nyert és lokalizálódott.”¹⁰ Tegyük hozzá mindjárt, hogy Ithaka, Odüsszeusz szigete sem az Égei-tengerben, az ión partok közelében, hanem a Jón-tengerben, a szárazföldi Hellasz nyugati partjaihoz közel fekszik, s Odüsszeusz tízéves hányódása is a Földközi-tenger nyugati nyugati medencéjében játszódik le. *Iliász* inkább az északgörög, Odüsszeia a délgörög világhoz kapcsolódik.

Figyelemre méltó a görög kultúra fejlődésére, Homérosz és Hésziodosz megértésére nézve, hogy az eposzok összegyűjtése, lejegyzése, kanonizálása és pánhellén jelentőségre emelése nem Ióniának, hanem a kontinentális Görögország két hatalmi központjának, Spártának (Lükurgosz) és Athénnek (Szolón, Peiszisztratosz) köszönhető.

Általánosabban is elmondható, hogy „Az 'orientalizáló' század művészetének nagyjából egységes fejlődésében a jelentősebb központok szerepe, egyéni jellegzetességei is világos, részben a következő századokra is érvényes körvonalat nyertek. A keleti görög partvidék városainak földrajzi helyzetéből és élénk kolonizációs tevékenységéből, amelyben Milétosz járt elől, az következnek, hogy iránymutatói voltak ennek a fejlődésnek. Valójában azonban a keleti hatások jelentős részét is a görög szárazföldről kapták... általában jellemző a kor kisázsiai görög művészetére – jóval passzívabb befogadói voltak, mint a nyugatibb területek görögösei.”¹¹

Az írásbeliség, a műveltségnek ez az érzékletes jegye a nyugati, szicíliai és dél-itáliai poliszokban egyidejűleg lépett föl az ióniakkal, vagy meg is előzhette azokat. Oldanunk kell az egyoldalú ión- és Milétosz-központú látásmódot, nagyobb figyelmet kell szentelnünk a hellén szárazföld, a tulajdonképpeni Hellasz, valamint a nyugati végek anyagi és szellemi kultúrájára.

HOL AZ IGAZSÁG?

Miért nem „a kereskedelem székhelyei”-ben található a műveltség, s benne a filozofálás központjai, és „kibontakozásuk földrajzi útvonala miért nem követi a társadalom termelőerőinek fejlődésvonalát”?

Nietzsche vitázik: „Ahhoz azonban értettek a görögök, hogy idejében kezdjék el, s arról, hogy mikor kell hozzálatni a filozofáláshoz, egyetlen nép sem szolgál ily egyértelmű tanulsággal, mint ők. Nem elkeseredésből, ahogy egyesek gondolják, akik szerint a filozófia a rosszkedvből származik. Hanem boldogságból, érett férfiaságból, a bátor és diadalmas férfikor tüzes derűje közepette.”¹² Nincs igaza!

Az idilli kép helyett zordabb környezetet festhetünk. Hegel önmagának is ellentmondó helyzetértékeléséhez tarthatjuk magunkat: „a görög filozófiának ez a kezdete... a kisázsiai ión szabadállamok pusztulásának korába” esik, azaz „Amikor ez a szép világ, amely magában magas műveltségre emelkedett, megsemmisült, fellépett a filozófia.”¹³ A filozofálás kezdete nem a virágzásból, hanem a válságokból ered.¹⁴

A szociális, a gazdasági, a politikai, az ideológiai és a katonapolitikai válság vetette fel a „Mit tegyünk?” típusú kérdéseket – „Mi nehéz?” vagy „Miért?” – és az olyan intelmeket, mint az „Ismerjed meg önmagadat!” A válságból nőtt ki a filozófia. A filozófiai teljesítmények mindenkor a filozófusok és koruk drámájában, az összetorlódó problémák tudatosulásában és a dilemmák megoldására tett erőfeszítésekben születnek meg. Ebből következik szembekerülésük és kérelhetetlen „harcuk”.

A LÖKÉS

Ki érdemes arra, hogy megrajzoljuk portréját? Hegel és utána még sokan mások állítják: „A filozófiák tekintetében azonban egyáltalában csak azokat kell megnevezni, amelyek elvei lökést jelentettek előre, s amelyek bővítették a tudományt.”¹⁵ A követelmény megfoghatatlan.

Ezek szerint az ókori atom-elmélet fontossága abban van, hogy előbbre vitte a a kémia és a fizika fejlődését, de – elfelejtik hozzátenni – csak évezredekkel később, és – tegyük hozzá – hamarosan az oszthatatlan atom az újkori atomelmélet gátjává vált. Anaximandrosz az iszapot olyan közegnek tartotta, amiből élőlények teremődnek. Ez „előbbre vitte a tudományt”, mert feltette, hogy élet kialakulhat az élettelenből, ugyanakkor elfelejtik hozzátenni, az ősnemzés a biológiai tudomány fejlődésének akadályá lett. Xenophanésről állítják, hogy „nem gyakorolt különösebben nagy hatást a későbbi görög gondolkodásra.”¹⁶ Meglehet, de hatott a francia felvilágosítókra és Feuerbachra, az ateista gondolkodás egész történetére. Vagy itt a „duplex veritas” elve. Egy időben bizonyára előbbre vitte a filozófiai gondolkodást, más korban pedig hátráltatta. Epimenidész paradoxonát évezredekken keresztül szofisztikus játéknak tartották, megoldása a XX. században a modern logika és matematika próbakövének bizonyult. De őt Hegel nem jegyzi, mert a tudománynak adott „lökése” Hegel utáni.

S gondoljuk meg! – a filozófia története a valóságban fordulatok, vargabetűk, zsákutcák, megtorpanások, hanyatlások, kitérők, kisiklások és előreszaladások szavaiból összeálló mondat. Ezek is a filozófiatörténeti fejlődés integráns részei, szükséges előfeltételei és emelői, éppen úgy, mint az előbbre vivő lökések.

TORZÍTÓ KRISTÁLY

Hegel módszertani elvvé kristályosította, hogy akitől kevés maradt fenn, az nem jelentős. A korai iónokról jegyzi meg: „Ezt a lehető legrövidebben akarjuk tárgyalni: s ez annál könnyebb, mert a gondolatok nagyon elvontak, nagyon szegényesek. Mások, Thalésen, Anaximandroszon, Anaximenésen kívül csak irodalmilag jönnek tekintetbe. Csak egy féltucat idézetünk van az egész ó-ióniai filozófiáról; ez pedig könnyű studium.”¹⁷

Könnyű stúdium? Kevés az adat? Honnan tudhatjuk, hogy mi hamvadt el az alexandriai könyvtárat emésztő tűzben? Ami fennmaradt, az lényeges és értékes, ami pedig nem, az lényegtelen és értéktelen? Hol a biztosíték arra, hogy a ma kevésbé ismert, az a maga korában kevésbé fontos volt, mint a ma közismert?

A legegyszerűbb az ebből fakadó feladatot megkerülni, kihagyni a filozófia történetéből olyanokat, akiről keveset tudunk.¹⁸ Természetesen, amikor ilyen hézagosak, kései lejegyzésűek a fellelhető dokumentumok, akkor a kevésbé ismertről semmiképpen sem állítható, hogy nem említendő. Ahhoz az elvhez tartják magukat, mint Kerényi Károly: „a be nem bizonyított nem létezőnek tekintendő, és szinte mindig a véletlen első említéstől tekintendő létezőnek.”¹⁹

Ne vegyük komolyan Hegel megszorító elvét, ahogy ő maga sem vette azt minden egyes esetben komolyan. Mít ír a milétoziakról? „...Thalésről nem ismerünk egyebet, csak az elvét, a víz az elv, mindenek istene; éppígy Anaximandrosról, Anaximenésről és Diogenésről sem tudunk többet, mint elveiket”.²⁰ Mégis bő terjedelemben foglalkozott filozófiájukkal, pedig, ha ragaszkodik elvéhez, nem tehetné volna!

A rekonstrukció több nemzedék sohasem lezáruló nehéz, izzasztó, de megkerülhetetlen feladata.

A KEVÉS IS SOK

Induljunk ki ugyanabból, mint Hegel. Mert ilyen kevés az adat, a filozófia kezdetének rekonstruálása rendkívül nehéz, de megkerülhetetlen stúdium. Elég, ha „csak” nevüket tudjuk és „csupán” elveiket ismerjük,²¹ mert vannak nevek s vannak elvek! És vallanak!

Vállalva az ironikus hegeli megbélyegzést, amely szerint „A tudakosság ugyan a régiakkal kevélykedik a legjobban; de amiről az ember legkevésébbet tud, abban lehet a legtudósabb”²² – mi figyelmünket éppen öreájuk irányítjuk. Minden, akár a legjelentéktelenebb, akár kétséges utalás is nagybecsű adalék, mindet körül kell járnunk, és mérlegelnünk kell! Minden elveszett szó, mondat, gondolat nagy veszteség!

Ha mást nem, de annyit megtudunk, hogy Thalész *előtt* voltak olyan elődök, akik előkészítették számára a filozofálásához nélkülözhetetlen szociális és ideológiai talajt, és voltak *mellette* olyanok, akik vele egy időben filozofáltak, voltak filozófia iránt érdeklődő és értő hallgatók, voltak vitatkozó partnerek, volt *mögöttük* filozófiai támasz, háttér, volt *körülöttük* filozófiai környezet és közélet. Ez többet ér, mint azt, hogy „csak irodalmilag jöjjenek tekintetbe”.

Így válhat egy-egy adat pusztán faktografikus értékből elvi jelentőségűvé! Nem mindig célravezető tehát az a goethei mondás, hogy

*Kévéből ne hígi sokat!*²³

mert bonyolultabbak az istenek útjai, mint ahogyan térben és időben azt a filozófiatörténetekben szép, logikus, egyenes vonallá kifeszítik.

MIRE SZÁMITHATUNK?

Évezredekkel korábban élt gondolkodók arcmásáról van szó. A kisszámú és bizonytalan adatok miatt, az arcképek nem lehetnek mások, mint rekonstruált vázlatok, árnyképek.

A szóba jöhető névsora korántsem teljes, s mellettük bizonyára voltak többen, akik még csak elő sem tűnnek a múlt mélyéből. Sok múlik azon, hogy a későbbi hagyományozók, mindennek előtt az athéniak mit tartottak a maguk számára megőrzendőnek.

Azokról a helyekről sem adhatunk pontosabb képet, ahol megjelent, fel- és eltűnt a filozofálás. A viszonyok itt vagy ott, ha nem Spártáról és Athénról van szó, belevesznek a múlt homályába. Hol a hely, hol az idő, hol a személy, hol teljesítménye a kétséges, hol mind a négy. Több a feltevés, mint a bizonyosság.

Ezek a morzsák, ezek a karcolatok nem pótolhatják azt, ami elmerült a feledésben, de bolyaként jelzik, hogy a mélyben eszmei kincsek hevernek, s várják azokat a bűvárokat, akik nem sajnálják az időt és az erőfeszítést, hogy felderítsék és felhozzák azokat, hogy az emberiség közkincsévé váljanak.

A további munkák elengedhetetlenek.

ÖSSZEESKÜVÉS?

Hegel szerint induljunk ki Arisztotelészből: „A görög filozófiára nézve nem tehetünk jobbat, mint hogy elővesszük metafizikája első könyvét.”²⁴ A „**Metafizika**” alapképlete dogmatizálódott. A megszokott gondolati panelokat elvetni kockázatos és háládatlan feladat: „standard filozófiatörténeteink sorscsapása” abban van, „hogy a legtöbb filozófiatörténész... már kezdetben tudja, hogy a legtöbb fejezet milyen címet fog viselni. Tudják ugyanis, hogy kiadók nem fogadnák el kézírataikat, ha az elvárt címek lényeges számban hiányoznának.”²⁵

Nem a szerzők, a kiadók és az olvasók összeesküvése, a gazfickók anyagi haszonra törő manipulációi s más kárhozatos gyarlóságok a ludasak a kialakult helyzetben.²⁶ Nem a megkövesedett hagyományok tekintélye, a konzervatív filozófiai közvélemény elvárása, a szellemi tunyaság jellemezi az alkotókat és olvasókat. Ellenkezőleg, a szellemi meddőség élénk tevékenység eredménye! Serényen dolgozzák ki a filozófiáik egyre részletesebb képét, egyre árnyaltabban értelmezik a forrásokat. E lelkes és lelkiismeretes, nélkülözhetetlen erőfeszítések torkollanak zsákutcába. Mintha az ember egyre kifinomultabb műgonddal készített, egyre alkalmasabb köeszközöket állítana elő ahelyett, hogy ezektől elfordulva a legkülönbözőbb anyagokból készült tárgyak gazdag választékával venné körül magát.

A két és fél ezer éves arisztotelészi filozófiatörténeti koncepció már csak koránál fogva is tiszteletet érdemel, de a harmadfélezer esztendő éppen eléggé hosszú idő ahhoz, hogy tiszteletlenül kételkedjünk értelmezésében.²⁷ Miközben a tudományok hátat fordítanak minden zsinórmértéknek, addig a filozófiatörténetek visszakérődzik a már ezerszer megemésztett. Mivel „X”, „Y” és „Z” *azonos* kiindulópontból és *azonos* szemlélettel, *azonos* eszközökkel *azonos* eredményhez jut, ezek az egybeesések mindenkor „igazolják” módszerük helyességét és eredményeik igazságát. Az eddigi szemlélet és módszer kifulladt. Újat látni és mondani vele már nem lehet. Nem az a baj, hogy van olyan filozófiatörténet, amely a „**Metafizika**”-ra épül, hanem az, hogy csak ilyen filozófiatörténet létezik.

A filozófiatörténet jelszava sem lehetne más, mint minden tudomány mindenkori jelszava: mindenben és mindenkor kételkedni kell: „*Tout traité de philosophie historique passe.*”²⁸

KI MIT MONDOTT?

Gadamer már kételkedik, s felteszi a kérdést: „*Mikor kezdődik a preszókratikusok története? Thalésszal, ahogy Arisztoteléstől tudjuk?*”²⁹ De miért csak Arisztotelész? Elég, ha csak rá támaszkodunk? Lassalle arra figyelmeztet, hogy Arisztotelész és Platón „*megbízható szerzők..., akik joggal voltak tekintendők minden régebbi görög bölcseletet illetően koronatanúnak és kánonikus forrásnak.*”³⁰ Kézenfekvő, hogy Platón is meghallgassuk.

Ő egy permilétoszi és Milétoszon kívüli filozófiatörténeti háttérre és szereplőkre fordítja a figyelmet: „*Van egy nagyon régi formája a filozófiának, amely egész Görögországban, Kréta szigetén és Spártában a legelterjedtebb, a legtöbb bölcselkedő is ezeken a vidékeken található. Csakhogy ezek eltitkolják tudományukat.*”³¹ Ott jelölte ki a filozófia létrejöttének helyszínét, ahol az a közkeletű filozófiatörténetek szerint nem lehetne, **krétai** Thalésszal és tanítványaitól eredezteti a filozófiai gondolkodást.³² Nyilván azért tartja őt és tanítványait sokra, mert ők álltak közel az államot vezető filozófus eszményéhez.³³

Arisztotelész azzal indítja áttekintését, hogy „*hívjuk segítségül itt azokat is, akik már előttünk vizsgálódtak a létező kérdéseiről és bölcselkedtek az igazságról.*”³⁴ s zárja emígy: „*A mondottak szerint a velünk közös kérdésekről pedig elmélkedő bölcselők tanításából ennyit merítettünk.*”³⁵ Csak azokkal az elődökkel foglalkozik, akik vele közös kérdéseket kutattak. Így jut arra a következtetésre, hogy „*Az első filozófálók közül a legtöbbben csak az anyagjellegű elveket tartották minden dolog elveinek,*” és hogy „*Thalész... az efféle filozófiának a kezdeményezője.*”³⁶

HOGYAN ÉRTSÜK?

Ezerszer olvastuk, de vegyük elő ezeregyedszerre is Arisztotelész szövegét. Ne feltételezzük eleve, hogy mindenkor és mindenhol ehhez tartotta magát, s azt és úgy mondta, ahogy mi olvassuk és értelmezzük azt. Felejtsük el, hogy mit sulykoltak fejünkbe, nézzük, mit mond Arisztotelész maga!

Szavait úgy értelmezzük, hogy Thalész az első filozófus, s hogy az anyagelvű természetfilozófia az első filozófia. Akárhányszor olvassuk is a „**Metafiziká**”-t, azt, amit kiolvasnak belőle, nem találjuk! Az elfogulatlanul tallózó olvasatában a filozófus itt azt mondja, hogy az első filozófusok között **többségében** voltak azok, akik az anyag-jellegű elveket vallották. Nem általában a filozófiának, hanem e **többség** kezdeményezője Thalész. Jogosulatlan még Arisztotelész alapján is „*az első filozófálók*”-on csupán Thalészt, a „*legtöbbek*”-et pedig kizárólagosnak érteni.

Arisztotelész kitűnik a tények tiszteletében, a „**többek**” mellett kitekint a „**kevesebbek**”-re is.

Nem zárja ki, hogy Thalész előtt már valakik filozofálhattak: „*valószínű, hogy minden tudomány és filozófia már több ízben a lehetőség mértéke szerint kifejlődött és aztán újra feledésbe ment, ezekben a nézetekben is egy régi bölcsesség maradványait láthatjuk, melyek egészen a mi időnkig megmaradtak.*”³⁷ Miközben a „**Metafiziká**”-ban jobbra elutasítja a mitologizáló filozófusokat, mellőzi a bölcseseket és a korai társadalomfilozófusokat, addig politikai munkáiban és etikáiban azokra a korai társadalmi gondolkodókra fordítja figyelmét, akikre a „**Metafiziká**”-ban nem sok szót veszteget.

A LEGTÖBB ÉS A LEGKEVESEBB

Koncepcionális eltérésük, bár ennek is van némi szerepe, nem a materializmus és az idealizmus törésvonala mentén alakult ki. **Ugyanazokról** a filozófusokról, akikről Arisztotelész a „**Metafiziká**”-ban azt állítja, hogy „*a legtöbbben csak az anyag-jellegű elveket tartották minden dolog elveinek,*”³⁸ itt is, ott is a „*természetbölcselők*”-ről van szó, de „**A lélek**”-ben egy egészen más képet rajzol róluk: „*Thalész is valami olyasminék tartotta a lelket, ami mozgatni képes, minthogy azt állította: a mágnesnek lelke van, mert a vasat mozgatja.*”³⁹ Amihez tudnunk kell, hogy „*ami természeténél fogva mozgatni képes, az első princípiumok közé sorolják – nem is ésszerűtlenül.*”⁴⁰

A „**Metafizika**” filozófiatörténeti áttekintése része annak a Platón-bírálatnak, amibe az egész szisztematikusan kifejtés beletorkollik. Ha egybevetjük két koronatanúnk filozófiatörténeti megjegyzéseit, akkor nem a tények ismeretében, nem az adatok megbízhatóságában, hanem abban láthatjuk különbségüket, hogy Platón **túlnyomónak** tartja a

krétai, a *spártai* és az *athéni társadalomfilozófiai* vonalat, Arisztotelész pedig a *milétoszi természetfilozófiai* vonulatot mutatja a *leghatártebbnek*.⁴¹ Ez filozófiatörténeti koncepciójuk választó vonala.

Lehántva szemléletbeli egyoldalúságukat, a Milétosz-centrikus és csupán Thalészra fókuszáló szemlélet dogmatizmusát oldó filozófiatörténet-írás lehetősége csillan föl. A filozófiát *in statu nascendi* megragadni azért nehéz, mert kezdete nem köthető egyetlen helyhez és egyetlen névhez, s mert születése, a „*kezdés*” más és más időben és különböző terekben végbemenő *folyamat*.

*

Az „**ARCKÉPEK ÉS TÁJKÉPEK**” első részében az Égei-tenger szigetein és a Kis-Ázsiában fellépő alkotókra vetjük pillantásunkat. A második részben a spártai gondolkodók kerülnek terítékre. A harmadik részben a szicíliai és nagy-görögországiak kerülnek sorra.

1 JEGYZETEK

- Kirk, Raven és Schofield „**A preszokratikus filozófusok**” című kötete képez kivételt (Atlantisz Könyvkiadó. 1998.). A milétosziak előtt tárgyalja Phereküdeszt, itt-ott említi Szolont és Epimenidészt.
- ² Vö. Marót Károly: A görög irodalom kezdetei. Akadémia Kiadó. 1956. 15. old.
- ³ Kirk, Raven, Schofield: A preszokratikus filozófusok. Atlantisz Könyvkiadó. 2002. 91. old.
- ⁴ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémia Kiadó. 1958. 102. old.
- ⁵ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 144. old.
- ⁶ Sándor Pál: A filozófia fejlődéstörvényei. Gondolat Könyvkiadó. 1975. 12-13. old.
- ⁷ Vö. Sándor Pál: A filozófia fejlődéstörvényei. 12-16. old.
- ⁸ Elterjedt álláspont: „*Ióniában megszületett a filozófia és vele az, amit később Európának, európai vagy nyugati szellemnek neveztek*” (Hanák Tibor: Apolló és Dionüosz. Kerényi Károly. In: Uő. A filozófia: kritika. Integratio. Bécs. 1980. 154. old.); vagy „*a VI. században... Itt, Ázsia nyugati partszegélyén született az európai költészet, tudomány, filozófia, vagyis az európai gondolkodás.*” (Hegedüs Géza: Az európai gondolkodás évezredei. Trezor. 1992. 12. old.)
- ⁹ Vö. Dodds: A görögség és az irracionális. Gond-Palatinus. 2002. 19-20; 273. és 286. old.
- ¹⁰ Cengeri János: Homeros. Franklin-Társulat. 1907. 34. old. Tőkei Ferenc szerint is „*A homérosi mitológia és mondakör nyilván Attikában kezdett kialakulni, közvetlenül támaszkodva az acháj hagyományokra is, tovább fejlődött az új polis-okat teremtő gyarmatosok kezén, hogy valamikor a VIII. század táján nagyjából már a fennmaradt formát öltve terjedhessen el Görögországban mindenfelé.*” (Tőkei Ferenc: A polis eredete. In: Uő. A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése. Kossuth Könyvkiadó 1977. 258-259. old.). Ezzel szemben Falus szerint az eposzok „*nyelve több nemzedék énekmondói által kiformált és több dialektus (a Peloponnészsról átörökölt dór, az Elő-Ázsiában beszélt aiol s a legfiatalabb réteg, az ion nyelvjárás) elemeit magába foglaló, köznapi életben soha nem beszélt műnyelv volt. Minthogy azonban az előző évszázadok szókincsét és nyelvrendszerét úgyszólván egyáltalán nem ismerjük, hiányzik a viszonyítási alap, a tradicionális és a 'modern', esetleg egyéni stiluselemek szétválasztásának a lehetősége.*” (Falus Róbert: Az antik világ irodalmi. Gondolat Könyvkiadó. 1976. 39. old.) Homérosz szülőhelyeként felsorolt húsz város között ott van a szárazföldi Argosz, Athén, Ithaka, Pülosz is.
- ¹¹ Ritoók, Sarkady, Szilágyi: A görög kultúra aranykora. Homérostól Nagy Sándorig. Gondolat. 2. kiad. 1984. 144-145. old. Felteszik, hogy „*az első aeol gyarmatosok még olyan késő mykénei kultúrelemeket is bőven hozhattak át Ázsiába, amelyek az anyaországi görögök számára... jórészt megsemmisültek.*” (Marót Károly: Homeros „a legrégebb és legjobb”. Egyetemi Nyomda. 1948. 101. old.)
- ¹² Nietzsche: A filozófia a görögök tragikus korszakában. In: Uő. Ifjúkori görög tárgyú írások. Európa Könyvkiadó. 2000. 48. old. Riedel megjegyzése: „*A görögök nem bánatukban kezdtek el filozofálni – tanította Nietzsche egy újonnan kialakított görögsgémszemlélet alapján –, amint egyesek állítják, hanem boldogságukban, érett férfikorukban, a bátor és győztes férfikor tüzes jókedvéből.*” (Riedel: Hegel és a görög filozófia kezdetének problémája. In: Filozófiai Figyelő. 1991. 7. old.)
- ¹³ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 133. old.
- ¹⁴ „*az emberi társadalom ősi struktúrája... volt az az öntóminta, amelyben a görög gondolkodás formát öltött; ez az öntóminta azonban széttörtött, és az új társadalmi szerkezet megsűfolta a gondolkodás hagyományos módjait, amelyet kifejezésére alkottak. Az örökölt eszmék és a korabeli valóság közötti áthidalhatatlan szakadék arra indította az ion arisztokráciát, hogy felvesse annak a világnak eredetére és fejlődésére vonatkozó kérdéseket, amelyekben élt.*” (Thomson: Aischylos és Athén. A dráma társadalmi eredetének vizsgálata. Gondolat Könyvkiadó. 1958. 83. old.). A világ eredetére és a fejlődésére vonatkozó kérdéseket majd csak Anaximandrosz veti föl.
- ¹⁵ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 102. old.
- ¹⁶ Ritoók, Sarkady, Szilágyi: A görög kultúra aranykora. Periklész százada. Gondolat. 1968. 273. old.
- ¹⁷ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 145. old.
- ¹⁸ Hegel megjegyzése nem kisiklás. Phereküdesz művének „*első szavai még fennmaradtak... Hogyan folytatódik, nem tudjuk s nem is nagyon érdekes, – nem nagy veszteség.*” (Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 166-167. old.). Thalész „*az első természetfilozófus. De amit erről tudunk, kevés; s mégis úgy látszik, hogy legtöbbet erről tudjuk. Mert azt látjuk, hogy a későbbiek ismerték azokat a tétéleket, amelyek egyedül fontosak a filozófia fejlődése szempontjából és azokat neki tulajdonították. Sok más gondolata elveszett ugyan, de ezek nem voltak tulajdonképpeni filozófiai-spekulatív gondolatok.*” (i. m. 147. old.). Honnan tudja?
- ¹⁹ Kerényi Károly: Az isteni orvos. Tanulmányok Asklépiosról és kultuszhelyeiről. Európa Könyvkiadó. 1999. 9. old.
- ²⁰ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 149. old.
- ²¹ Az ioniaiakról „*csak nevüket tudjuk, s hogy az egyik vagy a másik elvet vallják.*” (Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 162. old.)
- ²² Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 145. old.
- ²³ Goethe: Faust. 1-2. rész. In: Uő. Válogatott művei. Drámák. 2. köt. Európa Könyvkiadó. 1963. 29. old.
- ²⁴ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 142. old.
- ²⁵ Rorty: A filozófiatörténetírás négy fajtája. In: Magyar Filozófiai Szemle. 1986. 3-4. sz. 509. old.
- ²⁶ Crescenzo „**A görög filozófia rendhagyó története**”-ben (Tericum. 1995.) a szürkeséget színesíteni akarva a történeti tárgyhoz külsődleges anyagokat illesztett. Ez a valós történésektől idegen, színpadias toldalék nem az egyedüli és a legszerencsésebb megoldás.
- ²⁷ Ezt a logikára vonatkozóan Hegel belátta: „*Kant egyébként szerencsésnek mondja a logikát, már tudniillik a meghatározásoknak és tétéleknek azt a halmazát, amelyet közönséges értelemben logikának neveznek, amiatt, hogy minden más tudományt megelőzve oly korán jutott befejezésre; Aristotelés óta nem esett vissza, de nem is haladt előre sem, az utóbbinak oka pedig az, hogy minden tekintetben zártnak és befejezettnek látszik. – Ha a logika nem változott Aristotelés óta – és csakugyan, ha a logika újabb kezikönyveit nézzük, a változások gyakran már csak elhagyásokban állnak – akkor ebből inkább az következik, hogy annál jobban szorul teljes átdolgozásra; mert a szellemnek kétezeréves folytonos munkája szükségképp magasabb tudatot adott neki gondolkodásról és tiszta, önmagában való lényegiségéről.*”

(Hegel: A logika tudománya. 1. rész. Akadémiai Kiadó. 1957. 27. old.). Vagy máshol: „teljesen kész és megszilárdult, azt lehet mondani, megcsontosodott anyag van előttünk, s a feladat abban van, hogy azt folyékonyra tegyük s az élő fogalmat ismét lángra lobbantsuk az ilyen holt anyagban. Ha már sok nehézséggel jár pusztán vidéken új várost építeni, mennyivel több másfajta akadály merül fel, bár anyag van elég, ha arról van szó, hogy egy régi, szilárdan épített, folytonosan birtokolt és lakott várost új tervrajz szerint kell elrendezni. Többek között készen kell lennünk arra is, hogy sok mindenfélét az anyagkészletből, amit egyébként becsesnek tartanak, egyáltalán ne használjunk fel.” (i. m. 2. rész 185. old.)

²⁸ „Minden filozófiatörténeti tanulmány elavul”. Mint Charles Picard kijelenti: „*Tout traité d'archéologie passe*”, azaz minden régészeti tanulmány elavul (idézi Herbert: Labirintus a tengerparton. In: Uő. Labirintus a tengerparton. Európa Könyvkiadó. 2003. 51. old.), ugyanez áll a filozófiatörténetre is. „*a tudomány minden embere tudja, hogy az, amit csinál, 10, 20, 50 év alatt elavul. Ez a tudomány sorsa, sőt ez a tudományos munka értelme, ennek van alárendelve és ezt szolgálja, egészen sajátos, valamennyi többi – ugyanennek a törvénynek alávetett – kulturális elemtől eltérő értelemben: minden 'tökéletes' tudományos alkotás új 'kérdéseket' jelent, és azt akarja, hogy felülmúlják és elavuljon... nemcsak valamennyiünk sorsa, hanem valamennyiünk célja, hogy tudományosan felülmúljanak minket.*” (Weber: A tudomány mint hivatás. In: Uő. Állam. Politika. Tudomány. Tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1970. 136. old.)

²⁹ Gadamer: A filozófia kezdete. In: Uő. A filozófia kezdete. Két tanulmány. Osiris Kiadó. 2000. 185. old. (Az én kiemelésem – EKO)

³⁰ Lassalle: Az epheszosi homályos Hérakleitosz filozófiája. In: Uő. Beszédék és írások. Gondolat-Kossuth Könyvkiadó 1982. 84. old. Nietzsche felveti: „*Hatalmas kár, hogy ezektől a régebbi filozófiai mesterektől oly kevés maradt fenn, és hogy híjával vagyunk mindannak, ami egész. E veszteség miatt akaratlanul is hamis mértékkel mérjük őket, s Platón és Arisztotelész ama véletlen tény miatt, hogy nagyra becsülik és másolják sohasem hiányoztak, az előbbiektől kárára nyerne meg minket.*” (Nietzsche: A filozófia a görögök tragikus korszakában. In: Uő. Ifjúkori görög tárgyú írások. 54. old.). A források között említik Hérodotoszt, de mellőzik Platont (vö. Madarász Zsigmond Anna: A görög logika kezdetei. In: Logikai tanulmányok. Akadémiai Kiadó. 1971. 204. old.), de Diogenész Laertioszt sem becsülhetjük le.

³¹ Platón: Prótagorasz. 342ab (Platón: Összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.)

³² Vö. Platón: Prótagorasz. 316b-2317c és 342ab. Saint-Simon világosan látta: „*Ők állapították meg a politika alapvető elveit. Mind gondolati, mind pedig elméleti vonatkozásban foglalkoztak e tudománnyal. Olyan nagy törvényhozók akadtak közöttük, mint Lükurgosz, Drakón és Szolón; ám nem csupán néhány kiváló koponya művelte e tudományt, hanem egyszerű állampolgárok ezrei tárgyalták meg mindennapi bizalmas beszélgetéseik során; gyakran nyilvános gyűléseken is megvitaták a politika alapelveit s az elvek alkalmazását.*” (Saint-Simon: Emlékirat az emberről szóló tudomány tárgyában. In: Uő. Válogatott írásai. Gondolat Könyvkiadó. 1963. 128. old.)

³³ Platón: Második levél. 310e. Azért tartja Szolont „*a hetek legbölcsebbiké*”-nek (Timaios. 20d és 21c), mert törvényeivel használt államának (vö. Állam. 599e). Platón a harminc zsarnok uralmából, szürakuszai hányattatásából látja a hatalom és az értelem divergenciáját. Erre utal Morus is: az uralkodók nem követik a bölcsek tanácsait (vö. Morus: Utópia. Magyar Helikon. 1963. 33. old.)

³⁴ Arisztotelész: Metafizika. Lectum Kiadó. Szeged. 2002. 983ab (Továbbiakban: Metafiz)

³⁵ Metafiz 987a. (Az én kiemelésem – EKO)

³⁶ Metafiz 983b. (Az én kiemelésem – EKO)

³⁷ Metafiz 1074ab

³⁸ Metafiz 9983b. (Az én kiemelésem – EKO)

³⁹ Arisztotelész: A lélek. 405a20. In: Uő. Lélekfilozófiai írások. Akadémia Kiadó. 2006.

⁴⁰ Arisztotelész: A lélek. 405a20. In: Uő. Lélekfilozófiai írások. Vegyük figyelembe azt is, amit Arisztotelész a természettudósokról állít (vö. i. m. 403b.)

⁴¹ Ezt Lassalle kettejük Hérakleitosz-értelmezésében veszi észre (vö. Lassalle: Az epheszosi homályos Hérakleitosz filozófiája. In: Uő. Beszédék és írások. 84. old.). Braun különbségüket abban ragadja meg, hogy „*...Platón nem akarja megállítani a gondolkodás keletkezési folyamatát, nem akarja kimerevíteni avégett, hogy képet alkosson róla. A gondolkodás történetisége nála nem önmagában véve, hanem csupán abban a folyamatban és azon folyamat által létezik, ahogyan a gondolatok a dialógusban felbukkannak.*” (Braun: A filozófiatörténet története. Holnap Kiadó. 2001. 27. old.). Vele szemben Arisztotelésznél „*ami a modern történészek figyelmét elsősorban megragadja, az a filozófia lineáris, folyamatos fejlődésének koncepciója*” (i. m. 28. old.)